

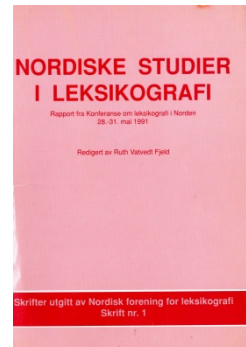
NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel: Tolkordlistor på invandrarspråk

Forfatter: Helge Niska og Jorunn Frøili

Kilde: Nordiske Studier i Leksikografi 1, 1992, s. 357-369
Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden, 28.-31. mai 1991

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive>

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Helge Niska og Jorunn Frøili

Tolkordlistor på invandarspråk

Både i Sverige och Norge ger man ut särskilda terminologiska ordlistor avsedda främst för tolkar som arbetar inom samhällets tolkservice till invandrare. I denna uppsats behandlas principiella och praktiska överväganden vid urval av ämnesområden och termer samt principer för översättning av termer till olika språk. Vidare betonas vikten av feed-back från användarna samt behovet av nordiskt samarbete inom området terminologi på invandarspråk.

0. Inledning

Både Norge och Sverige har under de senaste decennierna haft en betydande invandring av människor från många länder med mycket varierande språklig och kulturell bakgrund. För att underlätta kontakten mellan invandrarna och värdsamhällets olika institutioner och organ har man inrättat tolkservice, bekostad av offentliga medel. I sina tolkade kontakter använder både myndigheter och invandrare fackuttryck och specialtermer, som tolken måste förstå och kunna översätta för att säkerställa en korrekt informationsöverföring. Dessa fackuttryck återfinns sällan i allmänspråkliga ordböcker - ja, faktum är att mellan nordiska språk och de flesta invandarspråken existerar det överhuvudtaget inga ordböcker.

0.1 Nyskapande arbete

Det har följaktligen funnits ett intresse hos både myndigheter, tolkar och tolkanvändare av att det skapas särskilda fackspråkliga ordlistor för tolkar. Vi har inga erfarenheter av denna typ av ordböcker sedan tidigare, så det är till stora delar frågan om nyskapande. En skillnad mot lexikografiskt arbete i allmänhet är att tolkordlistorna med nödvändighet, liksom andra terminologiska ordböcker, blir mer normerande än deskriptiva. Eftersom tolkordlistorna är avsedda att vara lätthanterliga arbetsverktyg för tolkarna, ställer de avsevärda krav på ekonomi vad gäller ordurval och grafiskt utförande. Och eftersom ordlistorna används vid tolkuppdrag inom sjukvård, rättsväsende och andra samhällseliga institutioner, ställs mycket höga krav på målspråkstermernas, dvs. översättningarnas, kvalitet.¹

I Sverige har *Ordlista för tolkar* utkommit sedan 1970 och finns hittills i sjutton språkversioner. I Norge startade 1988 "Terminologiprojektet", som ska ta fram ordlistor för tolkar och översättare mellan norska och tolv invandarspråk.

Vi ska här redovisa några aspekter på arbetet med dessa ordlistor:

1. Urval av termer
2. Översättning av termer
3. Utformning av ordlistan
4. Feed-back och vidareutveckling

1. Urval av termer

1.1 Avgränsning av ämnen

Syftet med ordlistorna skall vara att tillgodose behovet av terminologi i invandranas kontakter med värdsamhället. Det har främst varit samhällets behov av korrekt och effektiv information till invandrarna som har styrt arbetet. Ordlistorna tar således upp endast svenska respektive norska begrepp, inte specifika begrepp från tolkspråksländerna.

Första steget har varit att utarbeta en basordlista, som sedan översätts till de aktuella invandrarpråken. Man har begränsat sig till de huvudområden där de flesta tolkuppdragen utförs. Följande ämnesområden är således inkluderade i den norska listan (den svenska har något färre områden): offentlig förvaltning, invandrapolitik, utbildning, arbetsliv, skatt, finans (post och bank), bostad, trafik (körkortspröv), socialtjänst och försäkring, sjukvård inkl. psykiatri, juridik.

1.1 Excerpering av termer

En principiellt viktig fråga är hur man avgör vad som behöver tas med. Det kan tänkas att också ord från allmänspråket upplevs som besvärliga för en invandrare med annan kulturell bakgrund. Även individuella kunskapsskillnader spelar in. Är "barnehage", "øye" och "choke" så kända och självklara att de bör slopas? Excerperingsarbetet har inte oväntat varit svårt och ständigt kritiserat.

Tre huvudintressenter har påverkat ordlistornas ordförråd:

- tolkarna själva, som före tolkordlistornas tillkomst såg bristerna i eventuellt existerande allmänspråkliga ordböcker och själva tillverkade specialordlistor för sina egna behov,
- tolkanvändarna, d.v.s. i första hand fackmän inom olika områden där tolkning ägde rum,
- samhället, som *dels* behövde få ut egen information även till invånare som inte behärskade landets språk, *dels* var bundet av lagstiftning om rätt till tolkning hos myndigheter.

Som källor har använts offentliga broschyrer, *Samfunnsboka*, *Samhällsguiden* och liknande, undervisningsmaterial från tolkkurser, såsom kompendier och läroböcker, samt terminologilistor. I Norge har Rådet for teknisk terminologi (RTT) gjort excerperingen.

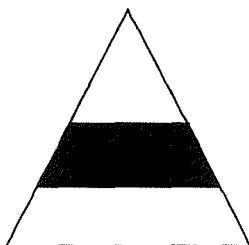
Endast i begränsad utsträckning har det varit möjligt att använda redan befintliga ordböcker, eftersom denna typ av lexikon inte funnits tidigare.

1.2 Avgränsning av ordförrådet

1.2.1 Hanterbarhet

En första utgångspunkt har varit, att ordlistan ska vara hanterlig och lätt att ta med sig på tolkuppdrag. Den ska inte belastas med ord och termer som kan anses tillhöra allmänspråket eller höra till allmänbildningen. Det finns också en gräns åt andra hållet - alltför specifika termer kan inte tas med av praktiska skäl. Det är självklart också en kostnadsfråga. Den svenska listan innehåller ca 6 500 uppslagsord, och den norska kommer att ha ca 4 000 definierade termposter plus ett antal hänvisningsposter.

Avgränsningsprinciperna kan illustreras som i fig. 1. Om triangeln representerar det sammanlagda ordförrådet, där basen är allmänspråkets ord och triangelns topp är fackspråkets termer, ligger tolkordlistans ordförråd som ett band någonstans ovanför basen och upp till ett område innan triangeln blir alltför smal, där ordförrådet alltså blir alltför specialiserat.

Figur 1 Fig. Avgränsning av ordförrådet i *Ordlista för tolkar*

1.2.2 Sammansättningar

För att spara plats har man i *Ordlista för tolkar* ofta låtit bli att ta med huvudordet, men väl tagit med sammansättningar där ordet förekommer. Följande uppställning under bokstaven T visar principen och illustrerar också vilka sammansättningar som ansetts viktiga att ta upp. I princip försöker man undvika alltför enkla, "uppenbara" sammansättningar, men gränserna är svåra att dra. Ordet "tand" finns alltså inte med, men däremot:

tandben
 tandbrygga
 tandhals
 tandhygienist
 tandkött
 tandköttsficka
 tandlossning
 tandprotes
 tandreglering
 tandröta
 tandsten
 tandställning
 tandtekniker
 tandvårdsersättning
 tandvårdsförsäkring

Efter "tantiem", "tapp (opt)" och "tariffjön" kommer så nästa sammansättningsgrupp:

tarminklämning
 tarmkäv
 tarmludd
 tarmvred

Man kan diskutera lämpligheten av att inte ta med huvudordet som uppslagsord. Under alla förhållanden strider det mot normala principer vid ordboksframställning. Någon kritik av detta tillvägagångssätt har dock inte framkommit från brukarna.

1.2.3 Ordgrupper, fraser

I *Ordlista för tolkar* har strävan varit att få med ordgrupper och fraser som kan betecknas som fasta eller etablerade inom t. ex. förvaltningen eller något fackområde. Således finns "föräldrapenning för tillfällig vård av barn" med som uppslagsord, men inte "vård av barn". Den första frasen tillhör den familjerättsliga terminologin, medan den andra är ett vardagligt begrepp, som kan uttryckas på många andra sätt, t.ex. "ta hand om barn", "skötsel av barn" - det är alltså ingen egentlig term. Av samma skäl finns såväl "vårdnad om barn" som "gemensam vårdnad" med, men inte "vårdnad".²

1.2.4 Endast dagens terminologi

Tolkarna arbetar i högsta grad i nuet och måste alltså alltid ha tillgång till senaste nytt i fråga om termer på olika områden. Vid revidering och nytillverkning av *Ordlista för tolkar* låter man föråldrade termer finnas kvar endast om termen ifråga fortfarande är i allmänt bruk. Man har t.ex. mönstrat ut ordet "kräfta" och har bara kvar beteckningen "cancer". Den föråldrade domstolstermen "lyckta dörrar" (används väl numera endast i tidningsartiklar och kriminalromaner) har också fått stryka på foten, och där har man inte haft något behov att sätta in den moderna benämningen "låsta dörrar" istället.

1.2.5 Namn på myndigheter och organisationer; yrkesbeteckningar

Policyn har varit att ta med så få benämningar på myndigheter och organisationer som möjligt - administrativa organ, departement och politiska partier byter namn eller försvinner, så ock deras förkortningar.

Yrkesbeteckningar förekommer i den mån de representerar en samhällsfunktion eller institution, t. ex.

barnmorska
hemsamarit
hemspråkslärare
socialsekreterare
tandhygienist
åklagare

1.2.6 Kulturellt/språkligt betingad anpassning

Grundprincipen har varit att alla termer i basordlistan skall översättas. Men alla termer har inte känts lika angelägna att ta med i alla språkversioner. När den finska versionen av *Ordlista för tolkar* reviderades 1985, ville översättaren utöka basordlistan med namnen på ett antal allergiframkallande växter i den nordiska floran, eftersom allergier av bl.a. denna sort

var mycket vanliga. De som var ansvariga för en samtidig revidering av den grekiska listan protesterade med hänvisning till att dessa växter ofta saknade benämning på grekiska och att greker i allmänhet ändå inte kunde namn på växter!

Ett annat avvägningsproblem gäller det som brukar kallas "samhällstermer", dvs. termer som beskriver företeelser inom samhällsservice och samhällsadministration. För invandrare från länder med mycket annorlunda samhällssystem än vårt, kan även begrepp som för oss är självklara ställa till bekymmer. Man bör då kunna vara flexibel. I den finska tolkordlistan finns t ex "sjuksköterska" och "sjukstuga" inte med - det gör de däremot i den nyutgivna persiska tolkordlistan.

2. Översättning av termer

Härnedan beskrivs sex strategier för översättning av termer. Vid översättning av basordlistorna till olika språk, måste man givetvis använda de strategier som passar det språk man översätter till. Man är bunden av de konventioner och traditioner, inte minst av språkpolitisk art, som finns hos respektive språksamfund vad gäller termbildning.

1. *Direkt motsvarighet finns på det andra språket.* Om det finns en termekvivalent, dvs. en term som på det andra språket står för exakt samma begrepp som utgångsspråkets term, använder man den. Detta är vanligt när det gäller t.ex. internationella standarder och nomenklaturer, men ovanligt i fråga om samhällstermer. Även för två så kulturellt näraliggande samhällen som det svenska och det finländska har det uppstått ett stort antal finska termer som enbart används i Sverige för att beskriva företeelser som saknas i Finland.³

Om exakt motsvarighet saknas, kan man ibland ta till en "ungefärlig" ekvivalent (ibland kallad "översättningsekvivalent"), dvs. en term som står för ett likartat eller näraliggande begrepp.⁴ Ex.: le baccalauréat - sv. "studentexamen"-en. "'A' level"⁵

2. *Översättningslån.* Om språkets struktur eller konventioner tillåter det, översätts sammansatta ord eller ordgrupper direkt, komponent för komponent. Detta är en vanlig strategi bl. a. vid översättning av kulturspecifika termer såsom samhällstermer, typ la Communauté Européenne - the European Community - Europeiska Gemenskapen - Det Europeiske Fellesskap.

I *Ordlista för tolkar* har folkhögskola på engelska blivit "folk high school". För ett engelskt eller amerikanskt öra torde denna term inte säga speciellt mycket. Frågan är om inte denna direktöversättning borde kompletteras med något begrepp som är känt i målspråkskulturen, t.ex. "adult education centre", alltså en ungefärlig ekvivalent enligt strategi. En sådan komplettering kan man kalla översättningsdublett, se punkt 6.

3. *Översättning av förklaringen av källtermen.* Detta är vanligt i de äldre versionerna av *Ordlista för tolkar*, men undviks i de nyare versionerna till förmån för strategi 2 eller 5. Även om förklaringen görs så komprimerad som möjligt, blir kommunikationen ändå tungrodd. Dessutom får översättningen i och med att den är en förklaring en annan precisionsnivå än källtermen. Ex.: le baccalauréat - en. "the French secondary school leaving examination".

4. *Termen överförs direkt (direktlån).* Direktlån är tämligen vanliga i invandrades talspråk. Typexempel: no. grunnfag - ar. "grunnfag", sv. försäkringskassa - pers. "försäkringskassa". Ofta anses dylika lån vara uttryck för slarvigt och ovårdat språkbruk. Men även i skriftspråk och vårdat språk är direktlån vanliga. De kan förekomma som rena *citatlån*, såsom när de

engelska orden input, output, engineering, know-how tas in "som de står" i våra nordiska språk. Vanligare är dock *modifierade direktlån* där det inlånade ordet anpassas till målspråkets fonetik och morfologi. Ex.: medicinsk och teknisk terminologi: afasi - fi. "afasia", scintografi - fi. "skintografia".

5. *Nybildning*. Nybildningar av termer innebär inte nödvändigtvis att man tillverkar nya ord, man kan också konstruera nya sammansättningar och ordgrupper av redan existerande ord. Det kan också innebära att man låter ett t.ex. föråldrat eller dialektalt ord få en ny betydelse. Nybildning av termer är en helt naturlig process inom alla språk, som sker på olika sätt beroende på språkens struktur och språkpolitiska traditioner.

Ett modernt, av många illa omtyckt, exempel på nybildning inom samhällsterminologin i Sverige är det engelska approximation som i den svenska översättningen av EG:s samlade regelverk har fått benämningen "tillnärmning".

6. *Översättningsdubletter*.⁶ Översättningsdubletter innebär en kombination av två av ovanstående strategier. Ex. le baccalauréat - sv. "baccalauréat, fransk studentexamen" (kombination av citatlån och förklaring), reaktion - fi. "reaktio, vastavaikutus" (modifierat direktlån och översättningslån). Till och med *översättningstripletter* kan förekomma, såsom i följande exempel ur *Ordlista för tolkar*: EKG, elektrokardiogram - fi. "EKG, elektrokardiogrammi, sydän(sähkö)käyrä, 'sydänfilmi'". Först kommer ett direktlån, modifierat för att passa finsk morfologi, därefter ett översättningslån ("hjärt(elektricitets)kurva") och sist inom citationstecken lekmannauttrycket "hjärtfilm".

3. Utformning av ordlistan

Vilka data ska tas med i ordlistorna? Detta är en avvägningsfråga mellan hanterbarhet (ordlistan ska vara möjlig att ha med vid tolkningsuppdrag och det ska vara lätt att snabbt slå upp en term mitt under en tolkning) och brukarnas behov av definitioner, synonymer, grammatisk information m.m. om termerna.

I det norska terminologiprojektet använder man sig av den mall som Rådet for teknisk terminologi (RTT) använder sig av. Termposterna är uppställda i en *databas* i alfabetisk ordning. Det finns två slag av poster, *definierade termposter* och *hänvisnings-/synonymposter*. De sistnämnda innehåller bara en hänvisning till en definierad termpost.

För de definierade termposterna ges följande information:

1. Uppslagsordet (själva termen)
2. Översättning av uppslagsordet (skrivs in på samma rad som uppslagsordet⁷)
3. Grammatisk upplysning (ordklass, ev. genus)
4. Eventuella synonymer
5. Definition av uppslagsordet
6. Anmärkningar (tilläggsinformation, hänvisning till annan termpost)
7. Ämnesområde (kallas *grupp*, även undergrupper anges)
8. Bokstavskod för identifiering (finns endast i databasen, skrivs ej ut i de tryckta ordlistorna)

Tolkordlistorna förses med två bilagor: ett *ämnesregister* och ett *målspråksregister*. I ämnesregistret står de tidigare nämnda tolv ämnesområdena uppställda var för sig med tillhörande uppslagsord (enbart uppslagsorden). Målspråksregistret är ingen vändning av ordlistan, utan ett försök att där det är språkligt möjligt ge en ledtråd till den norska termen. För full information om uppslagsordet måste brukarna i båda fallen gå till den alfabetiska huvudordlistan.

4. Feed-back och vidareutveckling

4.1. Kritik från användarna

Det ligger i sakens natur, att den typ av ordlistor som vi beskrivit fungerar normativt. Även om intentionen skulle vara att försöka beskriva mötet eller skärningspunkten mellan två språk, är det klart att den eller de översättningar som valts fungerar som rättesnören i många sammanhang: i ordinarie användning på tolkuppdrag, vid skriftlig översättning, i tolk- och översättarutbildning och även vid auktorisationsprov för tolkar och översättare.

Mot denna bakgrund är det viktigt att släppa fram kritik och kommentarer till tolkordlistorna. Ordlistorna måste ständigt vara föremål för bearbetning och revidering. De norska listorna tas fram i samarbete mellan Utländningsdirektoratet, Rådet for teknisk terminologi (RTT) och Avdeling for tolkeutdanning vid universitet i Oslo. Tillsammans representerar dessa organ avsevärda kunskaper och erfarenheter av terminologiskt arbete, invandrarservice och tolkutbildning, men en remissrunda är ändå viktig innan de färdiga ordlistorna ges ut. På det sättet kan man på ett tidigt stadium beakta synpunkter på uppslagsord, översättningar m.m.

De svenska tolkordlistorna har under den tjugoårsperiod de hittills getts ut genomgått en del förändringar och uppdateringar. Mycket av de förändringar som skett har haft sin grund i användarnas påpekanden. I början av åttiotalet lät Kommerskollegium, som är den myndighet som auktoriserar tolkar och översättare, granska de flesta tolkordlistorna på grund av att häftig kritik riktats mot dem. I de flesta fall visade det sig att kritiken varit överdriven, men i ett par fall (finska och grekiska) ledde det till att ordlistan skyndsamt reviderades.

4.2 Utvecklingsarbete

På de språk där tvåspråkiga ordböcker inte funnits alls tidigare, har det visat sig att arbetet med tolkordlistorna har gett erfarenheter och kunskaper som varit värdefulla när man så småningom börjat framställa allmänspråkliga ordböcker. Inte minst har man fått fram ett antal översättare som med lämplig vägledning och lexikografisk skolning kan vara utomordentliga resurser för vidare lexikografiskt arbete på främmande språk.

Ett problem vid utarbetande av ordlistor på invandrarspråk är att det i de allra flesta språk saknas en självklar auktoritet, som skulle kunna avgöra vad som är "rätt eller fel" i en översättning av en term eller ge råd och tips i terminologiska frågor till dem som översätter listorna. Inom Norden har vi på invandrarspråken brist på kunniga terminologer, terminologiska utvecklingsorgan eller språkvårdande

institutioner i allmänhet. Vi saknar också universitetsutbildning och forskning i många språk.

En utökad internationalisering skulle lösa en del av problemen. På många språk sker ett omfattande terminologiskt arbete i andra länder och inom internationella organ, men vi har för lite kontakt med detta arbete. Det gäller till exempel arabiska, persiska, kurdiska, indiska språk, malayiska och swahili. Det vore till att börja med en angelägen uppgift att få igång ett samnordiskt terminologiskt utvecklingsarbete på våra invandrarspråk. Det skulle även vara till gagn för de inhemska språken och skulle avsevärt höja den terminologiska och lexikografiska kompetensen i våra länder.

Noter

1. "Översättning" kallar vi för enkelhets skull den term som står på målspråket i ordlistan, oavsett hur målspråkstermen skapats (se avsnittet om översättning av termer).
2. *Ordlista för tolkar* började ges ut 1970, långt innan fackspråksforskning och lexikografi blev etablerade vetenskaper. Inte förrän på senare år har kollokationer och fackspråkliga fraser uppmärksammats inom terminologiforskningen. Kjær (1990) talar om tre typer av fackspråkliga fraser:
 - free or predictable word combinations
 - semi-fixed or idiosyncratic word combinations
 - fixed or phraseological word combinations
 I tolkordlistan har man uppenbarligen strävat att i första hand ta med fraser av de två sistnämnda typerna.
3. Se Kieliviesti (1985) för en redogörelse för sverigefinskt terminologiarbete.
4. Newmark (1988) kallar detta "cultural equivalents". Williams (1990) redogör mera välstrukturerat för Newmarks typologi.
5. Följande förkortningar för språk används i detta avsnitt: ar. *arabiska*, en. *engelska*, fi. *finska*, fr. *franska*, no. *norska*, pers. *persiska*, sv. *svenska*.
6. "Translation couplets" enligt Newmark (1988). Se även Williams (1990).
7. Tekniska problem, som dock inte är oöverbärliga, uppstår vid användning av främmande, särskilt icke-latinska alfabet såsom det arabiska för persiska och urdu.

Litteratur

- Kieliviesti nr. 3-4 1985. Stockholm: Sverigefinska språknämnden.
- Kjær, Anne Lise. 1990. "Phraseological research - State-of-the-art. Methods of describing word combinations in language for specific purposes." I: *Terminology Science & Research. Journal of the International Institute for Terminology Research (IITF Journal)*. Vol. 1, no. 1 - 2, 3-20.
- Newmark, Peter. 1988. *A Textbook of Translation*. New York etc: Prentice Hall.
- Ordlista för tolkar*. 1979-. Stockholm: Liber Utbildningsförlaget.

Williams, Jennifer. 1990. "The Translation of Culture-Specific Terms". I: *Lebende Sprachen*. Nr. 2/90, 55-58.